

ביאורים

בפרק זה משיב הרמב"ם על השאלה שהציב בסוף הפרק הקודם - מהי כוונת חז"ל במאמר 'אין לקב"ה אלא ארבע אמות של הלכה'. כל הפרק בנוי ממספר הקדמות הדרגתיות שעוזרות לנו להבין את התשובה שתגיע רק בסופו. על פי בירורים נוקבים של גדולי הפילוסופים מניח הרמב"ם הנחת יסוד בסיסית והיא שלכל נברא יש תפקיד שלשמו הוא נוצר, וגם ניתנו לו הכלים והיכולת לבצע את שליחותו. כשם שלכל כלי יש תפקיד ייעודי והוא נעשה בצורה המתאימה למילוי תפקידו, כך כל פרט בבריאה הוא כלי שרת בידי הקב"ה. ישנם חלקים בבריאה שאנו רואים באופן מוחשי את תפקידם ואת הצורך שיש בהם, וישנם חלקים שבינתיים נעלם מאיתנו פשר קיומם. במרוצת השנים אנו נחשפים לעוד ועוד סגולות הגנוזות בטבע, ומגלים תפקידים שבעבר היו כמוסים. לאחר הבנה בסיסית זו נשאלת שאלה מהותית הקשורה גם לעצם קיומנו - אם לכל נברא יש מטרה ותכלית, מהי אם כן מטרת האדם בעולם? כאשר נתבונן במין האדם נראה שבניגוד לשאר הברואים הוא ניחן בכישירונית רבים ומגוונים, אם כן התשובה לשאלת תכלית האדם בעולם היא תשובה מורכבת שנתונה לפרשנויות רבות. התשובה לשאלה תנבע בהכרח מתוך השקפת עולם, ותכלול בתוכה גם מענה לשאלות מוסריות ותרבותיות הנוגעות לאדם ולחברה. אין כאן התמודדות עם שאלת 'מהו תפקידו של האדם?' בלבד, אלא עם השאלה 'למה נוצר האדם?'. שאלת ה'מה?' עוסקת בצד הפרקטי, ואילו שאלת ה'למה?' העמוקה יותר, עוסקת בצד המהותי של מטרת העל של האדם, אשר אוצרת בתוכה את כל תפקידיו. אמנם הרמב"ם התבסס על הנחת יסוד של הפילוסופים ומשם מגיע לברר את תכלית האדם בעולם, אך התשובה לשאלה מגיעה ממקור אמיתי ומוחלט. דווקא משום שזוהי שאלה מורכבת שהתשובה עליה ניתנת לפרשנות אישית מגמתית, לוקח הרמב"ם את תשובתו מן המקור המהימן ביותר, שאין לו פניות לשום צד. מקור זה הוא התורה הקדושה, ודברי חז"ל המוסרים לנו את דבר ה' במסורת מדור לדור. אך טבעי שה', בורא העולם ויוצר האדם, הוא שיאמר מהי מטרתו של האדם בעולמו.

הרחבות

• מי הם הקדמונים

הקדמונים. כנראה שבכינוי זה הרמב"ם אינו מתכוון רק לחכמים מעם ישראל, אלא גם לחכמים ולפילוסופים מאומות העולם, כמו שלקמן [י' חשוון], בקשר לתכלית האדם, הוא כותב: "זה הדבר לא נודע מאת הנביאים בלבד... חכמי האומות... ידעו גם הם..." (וכפי ביטוי המפורסם "קבל האמת ממי שאמרה" [פתיחה לשימונה פרקים]).

• מניין לנו שלכל נמצא יש תכלית

תכלית אֲשֶׁר בְּשִׁבְלָהּ הֵיטָה מְצִיאָתוֹ. מסקנה זו מבוססת על הנחה שכל דבר שקיים בעולם - עומדת מאחוריו חכמה. חכמה זו היא חכמתו של האלוה. ל'קדמונים' היה ברור שקיים אלוה, כיוון שניתן לראות בבירור חכמה רבה בטבע. הרי גם אם ניתן להעלות על הדעת שיש חומר שמעולם לא נברא ותמיד היה קיים, לא ניתן להעלות על הדעת חכמה, סדר ומורכבות שנתהוו מעצמם (עיי' חובות הלכות [שער הייחוד ו]; התשובה היחידה שהועלתה נגד הוכחה זו היא 'תיאוריית האבולוציה', אולם גם אם התיאוריה נכונה, הרי בכוחה להסביר רק את המורכבות שבבעלי החיים, ואין בה כדי להסביר את המורכבות והחכמה המופלאה שבכל עולם הדומם, בתא החי, בחוקי הטבע עצמם ועוד). בגלל הוכחה זו או הוכחות דומות הדעה המקובלת בין הפילוסופים הייתה שקיים אלוה (הם כפרו רק בהשגחה; מורה נבוכים [ב, סוף פרק יג]). אם כן, כיוון שברור שהעולם בנוי כולו בחכמה מאת האלוה, ממילא יש לו גם תכלית.

שאלות לדין

האם אנו שואפים להבין כל פרט במציאות? מהו תפקיד כל תולעת? האם בכלל ראוי לשאוף לכך?

מדוע לא ייתכן שיהיו דברים פעוטים שאין להם תכלית ומטרה?

1

דע, כי הקדמונים* חקרו חקירה עצומה - באֲשֶׁר נתן להם מן החכמה וטוב המחשבה - עד שנתקנים אצלם: שכל דבר נמצא יצטרף על-כל-פנים להיות לו תכלית* אֲשֶׁר בְּשִׁבְלָהּ הֵיטָה מְצִיאָתוֹ*, כי לא לדבר ריק נמצאו הנמצאים. וכאשר נתקנים להם זה הדין הפלילי, התחילו לחלק כל הנמצאים לדעת תכלית כל מין מן המינים. וראו כי כל נמצא שהוא מלאכותי, רצוני לומר: העשוי על-ידי מלאכה, תכליתו ידועה ואין צורך בענין ההוא לחקירה. שהאמני לא יעשה מלאכה אם אין תכליתה מצירה בנפשו. והמשל בזה, כמו שאמר, שהמשור לא עשאו הנפח אלא אחרי אשר חשב בלבו: איך יוכל להפריד דבקי העץ? עד שנגלה ללבו צורת המשור, והחל לעשותו כדי לחתך בו. אם-כן נדע, כי כונת המשור - להניפו על העץ, וכונת הקרדס - לחתך בו, וכונת המחט - להחביר בו בגד לבגד, וכן לכל הדברים הנמצאים מציאה מלאכית. אבל מה שהמציאות המלאכה האלהית והחכמה הטבעית, כגון מיני האילנות והעשבים, ומיני מחצבי האדמה, ומיני האבנים ומיני החיות, יש מהם - אשר תכלית מציאותו נעלמת ואין ידע אותה כלל, אלא אם-כן תודע בנבואה, או בכח העתידות; אבל בחקירת הדעת אי-אפשר, מפני שאין ביכלת האדם לחקר עד שיבין וידע לאיזה טעם המציא הטבע קצת הנמלות בכנפים, ומיהן - בלי כנפים, ולאיזה טעם המציא גם-כן תולעים מרבי רגלים, ואחרים מעטי רגלים, ומה היא תכלית זאת התולעת וזאת הנמלה? אבל בדברים שהם גדולים מאלה, ופעלם יותר גלוי - אמןם בידיעת תכלית בריאתם יגלה יתרון אנשי החכמה; ועל-פי שיהיה יותר חכם וגדל התשוקה וזך הרעיון ללמד - כן תהיה ידיעתו יותר גמורה. ועל-כן כשנתן הקדוש-ברוך-הוא לשלמה מן החכמה מה שהבטיחו בה - ידע מסודות בריאת אלה המינים מה שאפשר לאדם לדעת מדרך* שהוא אדם, ודבר על תכלית יצירת האילנות והעשבים ומיני החיים, כמו שאמר הכתוב: "וידבר על-העצים מן-הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר וידבר על-הבהמה ועל-העוף ועל-הרמש ועל-הדגים" (מלכים א ה, יג). והיה זה לעד שהיתה בו רוח אלהית. ואמר אחר-כך: "ויבאו מקל-העמים לשמע את חכמת שלמה" (שם יד).

*נתקנים אצלם - הגיעו למסקנה. תכלית - מטרה. הדין הפלילי - הקביעה הזו המקיפה את כל המציאות. מלאכותי - העשוי בידי אדם. בכח העתידות - באמצעות מגידי העתידות. אבל - אלא. ועל-פי - כפי. מדרך - כפי (מגבלות) טבעו.

לכל דבר יש תכלית